

si u mnogim segmentima već dovršene katehetske i evangelizacijske projekte određenoga vremena, ona je svojim sadržajem još uvijek nedovršeno djelo. Ne toliko za autora, koliko za one koji su i budućnosti odgovorni za katehetski rad Crkve na ovim prostorima. U tom smislu postoji i vidljiva je istinska i znanstvena bilanca, pregled i analiza, kao i tumačenje kako naravi i identiteta kateheze, tako i mnogih drugih elemenata koji su utjecali na sva katehetska zbivanja od Drugoga vatikanskog sabora do danas. No, istovremeno ona, kako i stoji u podnaslovu knjige, otvara perspektive hrvatske kateheze i katehetike. Kako je sav sadržaj knjige usko isprepleten sa životnim iskustvima svećenika i profesora, autora ove knjige, tako i perspektive o kojima autor govori ne valja i ne smiju se shvatiti kao idejna moguća rješenja za budućnost. One su (perspektive) daleko više stvar unutar-njega vjerničkog i znanstvenog uvjerenja autora. U tom smislu, čini mi se, samo ideje nikada ne će moći promijeniti katehetsku praksu, ali uvjerenja, na temelju kojih autor piše, temelj su promjena koje će biti na dobro katehetskoga rada Crkve. U konačnici, autoru nikada nije bilo stalo do toga, a to pokazuje i ova knjiga, da rađa nove ideje. Daleko mu je bilo važnije živjeti i raditi iz vjerničkog, svećeničkog i znanstvenog uvjerenja. U tom smislu shvaćam i njegove perspektive koje su protkale ne samo posljednje poglavlje njegove knjige, nego su vidljivije i u razboritom analitičkom promišljanju svega u katehezi Crkve postignutoga.

Na kraju, apostrofirajući riječi Sörena Kierkegarda, zaključujem razmišljanja kako o knjizi tako i o autoru knjige: ne privlači danas samo onaj kršćanin koji lijepo govori i koji je bogat znanjem, nego onaj koji vjeru »gestikulira« cijelim svojim životom.

Ivica Pažin

Miroslav Volf

Allah. A Christian Response

– Harper One, New York, 2011., 326 str.

Već deset godina, od rušenja Blizanaca u New Yorku, rata u Afganistanu i Iraku te raznih islamskih terorističkih napada diljem svijeta, traje žučna rasprava o razumijevanju islama u europskim zemljama i Americi. Islam se nerijetko u tim raspravama prikazuje kao golema prijetnja zapadnoj kulturi, upozorava se na nepremostive razlike između islama i sekularno-demokratskoga društva. Tomu se pridružuju također i sami kršćani, odnosno teolozi, koji ističu različitost kršćanstva od islama. Često se kršćanstvo predstavlja kao potpuno drukčija religija koja nema gotovo ništa zajedničkoga s islamom. Islam se ocrnjuje kao nasilna religija, religija Boga Zakona i podložnosti, u kojoj nema mjesta za govor o ljubavi, slobodi i poštivanju individualnosti. Dobiva se dojam da takav pristup, koji isključivo ustraje na isticanju razlika između kršćanstva i islama, kao da želi produbiti već postojeći jaz između jedne i druge religije. Umjesto da se traže dodirne točke, sličnosti i zajedničko kako bi dijalog, uzajamno poštivanje i upoznavanje napredovali, ustraje se samo na razlikama.

Zasluga najnovije knjige američkoga teologa Miroslava Volfa »Allah. A Christian Response« (»Alah. Kršćanski odgovor«) jest upravo u isticanju zajedničkoga i sličnoga između islama i kršćanstva. Time se Volf suprotstavlja danas već uobičajenom govoru mnogih kršćanskih teologa o nedostižnim suprotnostima obiju religija. Knjiga je napisana prvenstveno za kršćane, odnosno autor progovara kao kršćanin, kršćanima donosi kršćanski pogled na islam. O islamu se razmatra islam u »prisustvu muslimana«, a promišljanja u knjizi svojevrsan su

poziv muslimanima da i oni zajedno misle s autorom, da i sami promisle i preispitaju svoje razumijevanje kršćanske vjere (str. 11.-12.). Knjiga na taj način treba poslužiti zajedničkom životu muslimana i kršćana u ovom svijetu. Ona je knjiga o »Bogu i *ovomu* svijetu, a ne knjiga o Bogu i svijetu kakav će biti u budućnosti.« (str. 13.)

Temeljna teza knjige jest: kršćanstvo i islam vjeruju i štiju istoga i zajedničkoga Boga. U toj perspektivi, mišljenja je naš autor, bitno se mijenja odnos kršćana i muslimana, jer je puno teže biti »dobronamjeren i dobrohotan prema onima koji štiju drukčijega Boga.« (str. 36.) To je razlog da se zajedničkim snagama posvete zajedničkom dobru, da se suprotstavljaju današnjemu društvu pukoga užitka. Kako obje religije govore o istom Bogu i zahtijevaju ljubav prema Bogu i bližnjemu, religijska pripadnost i religijsko znakovlje ne može biti važnije od odanosti jednomu istinitom Bogu. (str. 14.-15.)

U prvom poglavlju Volf na primjeru velikih mislilaca, Nikole Kuzanskoga i Martina Luthera, pokazuje na koji su način u povijesti kršćani razumijevali islam. Autor u glavnim obrisima predstavlja djelo »De pace fidei« Nikole Kuzanskoga, u kojemu Kuzanski poziva sve religije, a napose islam i kršćanstvo, na dijalog, na zajedničko promišljanje, a ne na rat koji ne može razriješiti njihove sukobe. Sažimajući i prihvaćajući misao Kuzanskoga, Volf dolazi do zaključka kako kršćani i muslimani štiju istoga Boga, premda se ne slažu u svemu oko spoznaje i načina štovanja istoga Boga. (str. 58.-59.) Na određeni način Volfova se knjiga može shvatiti kao nastavak i produbljivanje teza Nikole Kuzanskoga. U Luthera je pak situacija puno složenija. S jedne strane Luther također govori o tomu kako postoji velika sličnost između kršćanskoga i islamskoga pogleda na Boga. Štoviše, u mnogočemu su

muslimani bliži Bogu zbog svojega pobožnog načina življenja. No, s druge pak strane Luther naziva muslimane »vragovima« te sličnosti ili preklapanja između jedne i druge religije ne uzima kao nešto značajno. Volf će upravo, protiv Luthera, inzistirati na sličnostima. (str. 75.)

U drugom poglavlju Volf utvrđuje »dovoljnu sličnost« (str. 89.) između kršćanstva i islama koja daje za pravo poimati kako kršćani i muslimani vjeruju i štiju »istoga« Boga. Time se potvrđuje da postoje razlike. No, te se razlike trebaju shvaćati kao drukčija »opisivanja« (»descriptions«) jednoga te istoga Boga, odnosno ta »opisivanja« koja nisu tako »radikalno drukčija« da ne bismo mogli govoriti o jednom te istom Bogu kršćanstva i islama. (str. 90.-91.) Zapravo, slijedeći Isusa i sv. Pavla, Volf tvrdi da je ljubav prema bližnjemu, kao temelj kršćanske vjere, ona koja u svojoj biti uvijek traži sličnost: »Oni koji slijede pristup <razlika> pomalo su poput onih koji se raduju u nepravdi. A oni koji slijede pristup <zajedničkoga> pomalo su poput onih koji se raduju istini.« (str. 94.) Naš se pisac dakako svrstava pod ove druge.

Radi se o sljedećim »zajedničkim« »opisivanjima« Boga: jedan Bog i Stvoritelj, dobrotvorni Bog, kult, dvije zapovijedi (Ljubi Boga i bližnjega svojega). Odnosno, radi se o šest »dostatnih sličnosti« koje pokazuju da kršćani i muslimani vjeruju u istoga Boga: »1. Samo je jedan Bog, jedno i jedincato božansko biće. 2. Bog je stvorio sve ono što nije Bog. 3. Bog je radikalno drukčiji od svega onoga što nije Bog. 4. Bog je dobar. 5. Bog zapovijeda da ljubimo Boga cijelim svojim bićem. 6. Bog zapovijeda da ljubimo svoje bližnje kao same sebe.« (str. 110.)

Nadalje, Volf upozorava kako vjerovati u istoga i zajedničkoga Boga ne znači još da vjernici i štiju istoga Boga. »Štovanje«

Boga odnosi se na praksu, na ljubav prema bližnjemu. Naime, moguće je vjerovati ispravno, ali djelovati pogrješno. Štoviše, moguće je vjerovati pogrješno, a štovati ispravno. Imajući to u vidu, naš pisac zaključuje: »*Do one mjere da* kršćani i muslimani prihvaćaju normativna naučavanja kršćanstva i islama o Bogu, oni vjeruju u istoga Boga. *Do one mjere da* kršćani i muslimani nastoje ljubiti Boga i bližnjega, oni štuju istoga istinskog Boga.« (str. 123.) Štoviše, čak se može reći da su razlike između muslimana i kršćana neznatne, slične razlikama koje postoje među samim kršćanima i muslimanima. (str. 124.) Toj ćemo se problematičnoj tvrdnji vratiti kasnije.

Treće poglavlje, koje najzanimljivije i najvažnije, progovara o onomu što se obično navodi kao temeljna razlika između kršćanstva i islama: Trojstvo i ljubav. Izvršnim prikazom kršćanskoga nauka o Trojstvu (posebno lijepo 167.-173. str.), Volf pokazuje da se kršćanska vjera u Trojstvo ne suprotstavlja islamskoj vjeri u jednoga Boga. (str. 133.-135.). Također i trinitarna terminologija te uporaba broja također nije protiv jednoga Boga. (str. 139.-142.) Jednom riječju, vjera u Trojstvo nije vjera u mnogoboštvo: »Odbacivanja <Trojstva> u Kuranu ne odnose se na normativno kršćansko razumijevanje Božje trojstvenosti, a kršćanski nauk o Trojstvu ne postavlja u pitanje Božju jednost, kako je ona izrečena u općenitoj muslimanskoj temeljnoj vjeri da ne <postoji bog osim Boga>.« (str. 143.) Volf se ponovno vraća pojmu »opisivanja«. Upozorava da kršćanska »opisivanja« Boga kao Trojstvo nije nešto bez čega bi kršćanska vjera mogla, nešto što je puki dodatak. S Trojstvom stoji ili pada kršćanska vjera. No, ipak se radi samo o »opisivanjima« Boga koja nisu tako radikalno drukčija da bismo došli do zaključka da kršćani i muslimani ne vjeruju u Boga. Slično to pisac

pokazuje u analizi kršćanskoga i islamskoga govora o ljubavi. I tu postoje određene razlike, primjerice poteškoća islama s ljubavlju prema neprijateljima (str. 177.-181.), ali ni te razlike nisu tako velike da bismo mogli reći, što je uobičajena predrasuda u kršćana, da kršćani i muslimani ne vjeruju u istoga Boga koji je ljubav. I jedni i drugi dijele zajedničko: »1. Bog ljubi. 2. Bog je pravedan. 3. Božja ljubav obuhvaća Božju pravednost.« (str. 158., također str. 182.-183.)

Na temelju svega, tj. zajedničkih elemenata jedne i druge religije, američki teolog zaključuje da nije potrebno govoriti o dvjema različitim religijama. Štoviše, moguće je pripadati istodobno jednoj i drugoj religiji, biti 100% kršćanin i 100% musliman, kao što je to slučaj kod Ann Redding, episkopalne svećenice, koja je tvrdila da je istodobno kršćanka i muslimanka. (str. 195.-196.) Potom se Volf osvrće na predrasude koje vladaju među kršćanima i muslimanima, a kojih se jedni i drugi trebaju tako lišiti da zauzmu stajalište drugoga, da ga upoznaju, da promisle svoja vlastita shvaćanja o drugomu te također i vlastita shvaćanja o sebi samima. (str. 205.-207.) Naš autor nije protiv misija, ali misije se ne smiju događati prisilno, a kršćani i muslimani moraju biti spremni dopustiti i drugima da oni također svjedoče i naviještaju svoju vjeru. (str. 211.)

Autor se potom osvrće i na pitanje je li monoteizam islama i kršćanstva nužno nasilan, odnosno je li uopće moguć politički pluralizam među monoteističkim religijama. Volf je mišljenja da nije dovoljno samo isticati kako je monoteizam nenasilan, što se može dostatno dokazati (str. 222.-224.) nego je puno važnije pitanje o tomu može li »ekskluzivističko« poimanje religije, budući da obje religije polaze od toga da su one jedine istinite, koegzistirati s politič-

kim pluralizmom. Odgovor je potvrđan, ukoliko se radi upravo o monoteističkom ekskluzivizmu. Naime, monoteizam daje religiji etičku dimenziju, a to znači da jedna religija ne može nijekati drugoj prostor i slobodu njezina djelovanja, jer je u monoteizmu upisana »ljubav prema bližnjemu«. Drugo, monoteizam razdvaja religiju od države i od etničke pripadnosti, čime se podrazumijeva da u državi, u kojoj su većina »ekskluzivistički monoteisti«, ne mogu i ne smiju biti isključeni pripadnici drugih religija. (str. 227.-238.) Drugim riječima, i jedni i drugi mogu biti istodobno »religijski ekskluzivisti« te živjeti u političkom pluralizmu.

Naposljetku, oslanjajući se na bosanskoga franjevačkog teologa (fra Ivana Šarčevića), Volf upozorava da se religija ne smije zloupotrebljavati, odnosno koristiti u političke svrhe. Naime, religija se olako pretvara u puku oznaku nacionalnoga identiteta. No, zlouporaba religije ne može se razriješiti odbacivanjem religije kao takve u modernom društvu, ili stvaranjem religijskih enklava, ili privatizacijom religije. Rješenje se krije u tomu da i kršćani i muslimani stvarno počnu vjerovati u istoga i zajedničkoga Boga te živjeti u skladu s Bogom u kojega vjeruju: Bog nije ničiji posjed i Bog je Bog ljubavi, onaj koji traži ljubav prema bližnjemu. (str. 245.). U tomu se sastoji onaj »strah Božji« koji nedostaje i kršćanima i muslimanima, i koji bi trebao biti ponovno oživljen i u jednih i u drugih. (Šarčević)

Nakon što smo u glavnim crtama prikazali Volfovu knjigu, u nekoliko ćemo se točaka osvrnuti na njezine temeljne postavke.

Vrijednost Volfove studije krije se, kao što smo već istaknuli na početku, u isticanju sličnosti između islama i kršćanstva. Premda to zvuči samo po sebi razumljivim, ne možemo se oteti dojmu da danas većina kr-

šćana inzistira samo na razlikama između jedne i druge religije. Volf je u pravu kada u tomu inzistiranju primjećuje nedostatak kršćanske ljubavi prema bližnjemu, ljubavi koja traži i raduje se sličnostima. U tom smislu Volfova promišljanja predstavljaju veliki doprinos dijalogu i prevladavanju konflikata između kršćanstva i islama.

Budući da je knjiga napisana prvenstveno za kršćane, isticanje sličnosti između islama i kršćanstva pomaže samim kršćanima da se oslobode stereotipa i predrasuda o islamu koji idu uglavnom u smjeru da islam nema ništa zajedničkoga s Bogom ljubavi i pravедnosti, da je nauk o Trojstvu radikalno drukčiji od islamske vjere u jednoga Boga, ili da su muslimani čak štovatelji idola.

Ipak je potrebno ukazati i na problematične teze. Vidjeli smo da temeljna Volfova teza glasi: kršćani vjeruju u istoga Boga. Iz toga slijedi da su razlike između islama i kršćanstva »deskriptivne« naravi. Radi se o »opisivanjima« koja bitno ne mijenjaju sliku Boga, »istoga Boga«. No, upravo je to teško prihvatljivo s kršćanskoga gledišta. U kršćanstvu se ne radi o pukim »deskripcijama« Boga, kad je riječ o Trojstvu i utjelovljenju Boga u Isusu Kristu. Radi se o »ispovijestima«. Mogli bismo reći da »deskripcija«, kako je shvaća Volf, bitno ne pogđa sliku i poimanje Boga, a to upravo čine »ispovijesti«. »Ispovijesti« bitno mijenjaju sliku i poimanje Boga. Kršćani »ispovijedaju« vjeru u trojedinoga Boga i ispovijedaju da je Bog postao čovjekom u Isusu Kristu. Volf s pravom upozorava kako islam ne niječe ono što kršćani vjeruju o Trojstvu i utjelovljenju. Ali zaboravlja istaknuti da oni *ne ispovijedaju* ono što kršćani vjeruju, a to je Trojstvo i utjelovljeni Bog.

Iz toga slijedi da se na temelju govora o »ispovijestima« vjere ne može doći do Volfova

zaključka da kršćani i muslimani vjeruju u istoga Boga. Uostalom, i Deklaracija o nekršćanskim religijama »Nostra Aetate«, koju Volf citira, nigdje ne navodi da se radi o »istom« Bogu: »Crkva gleda s poštovanjem i muslimane koji se klanjaju jedinomu Bogu, živom i subzistentnom, milosrdnom i svemogućem, stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima.« (NA 3, 1) Upravo suprotno, »ispovijesti« vjere u Trojstvo i utjelovljenje daju nam zaključiti da kršćani i muslimani ne vjeruju u istoga Boga i da su kršćanstvo i islam različite religije. Odnosno, blaže rečeno, vjeruju u istoga Boga, ukoliko vjeruju primjerice u jednoga Boga, Boga Stvoritelja itd. No, ne vjeruju u istoga Boga, ukoliko kršćani vjeruju u trojedinoga Boga i utjelovljenoga Boga. A upravo »ispovijest« u takvoga Boga mijenja sliku Boga i daje drukčiji pogled na cjelokupnu zbilju: antropologiju, odnos religije i države, pitanje patnje i nasilja te mnoge druge teme koje je Volf propustio spomenuti. No, bolje je slijediti formulaciju 2. vatikanskoga sabora koji uopće ne koristi pojam »isti«, pojam koji je opterećen alternativom: ili isti Bog, ili idol. Isto tako, neprihvatljivo je da netko bude istodobno potpuno kršćanin i potpuno musliman.

Činjenica da kršćani i muslimani ne vjeruju u istoga Boga, ne znači da muslimani vjeruju u idola, kako nam Volf sugerira ako ne prihvatimo njegovu tezu. (str. 259.) To kršćani ne tvrde ni za druge religije, a kamoli za islam. Kršćani i muslimani vjeruju u jednoga Boga i Stvoritelja te se time isključuje idolatrija.

Također je neprihvatljiva teza da će nevjera u istoga Boga otežati dijalog između jedne i druge religije. Suodnos među religijama ne ovisi o istom Bogu. To vjerno svjedoči prisutnost kršćanstva među drugim religijama koje se daleko više razlikuju od kršćanstva pa gotovo da i nema konflikata

među njima. Kako i sam Volf upozorava, nerijetko upravo sličnosti izazivaju puno veće sukobe. (str. 247.-248.) Odatle ne treba postojati bojazan s kršćanske strane da će isticanje razlika između islama i kršćanstva produbiti postojeće sukobe, ako se ima na umu »ljubav prema bližnjemu«, ako se »s poštovanjem« gleda na muslimane. (NA 3, 1) Jer, mjerilo za odnose među religijama, pa tako i s islamom, ne može biti samo ljubav, nego i istina.

Kao što rekosmo, temeljena nakana knjige Miroslava Volfa jest poziv kršćanima da promijene svoj negativni stav spram islama, da uoče »dostatne sličnosti«. No, koliko god Volf isticao da su Trojstvo i utjelovljenje bitne odrednice kršćanstva te da prihvaća »klasične izričaje kršćanske vjere« (str. 11.), ipak govor o Trojstvu i utjelovljenu kao »opisima« stvara dojam relativiziranja jednoga i drugoga nauka te ga približava pluralističkoj teologiji religija.

Ivica Raguž

Hans Küng

Uvod u kršćansku vjeru.

*Apostolsko vjerovanje
protumačeno našim
svremenicima*

– Svjetlo riječi, Sarajevo, 2011., 298 str.

Švicarski teolog i ekumenist Hans Küng, u svojim teološkim stavovima jedan od najpoznatijih kontroverznih teologa današnjice, u svakoj svojoj knjizi pokazuje zavidnu erudiciju znanja i originalnost načina promatranja obrađivane teme. To se može ustvrditi i s obzirom na knjigu koju ovdje predstavljamo »Uvod u kršćansku vjeru. Apostolsko vjerovanje protumačeno našim